

Cicles de protesta en l'Espanya posttransicional (2011-2017): una comparació entre el moviment dels indignats i el procés independentista català

Jordi Bonet-Martí

FACULTAT D'ECONOMIA I EMPRESA - UNIVERSITAT DE BARCELONA. DEPARTAMENT DE SOCIOLOGIA

jordi.bonet@ub.edu

ORCID: 0000-0002-8863-3202

María Trinidad Bretones Esteban

FACULTAT D'ECONOMIA I EMPRESA - UNIVERSITAT DE BARCELONA. DEPARTAMENT DE SOCIOLOGIA

mtbretones@ub.edu

ORCID: 0000-0002-6607-952X

Rebut: 04-05-2021

Acceptat: 13-09-2022

RESUM

Aquest article té per objectiu conèixer com ha variat l'estructura d'oportunitats polítiques a Espanya en relació amb els cicles de protesta associats al 15-M i al procés independentista català durant el període 2011-2017. Per a fer-ho, ens basem en la comparació entre tots dos episodis de contesa a partir del model analític elaborat per les teories del procés polític juntament amb les evidències aportades per l'anàlisi de registres estadístics, baròmetres d'opinió pública, dades hemerogràfiques i investigacions realitzades per altres autors. L'article evidencia les similituds i les diferències dels dos episodis en relació amb les diferents variables que conformen l'estructura d'oportunitats polítiques, per a acabar identificant els impactes sobre aquesta estructura i les respostes amb què l'Estat ha gestionat els desafiaments llançats des dels dos moviments. Finalment, es comparen les dues dinàmiques d'institucionalització seguides pels dos moviments i la seua conclusió en dos *outputs* diferents: la transformació del sistema de partits en el cas espanyol i l'empresonament dels líders independentistes en el cas català. En conclusió, s'evidencia que les possibilitats d'èxit de la comobilització social augmenten quan s'amplien les oportunitats polítiques, quan es demostra l'existència d'aliats i quan es posa en relleu la debilitat dels oponents. Però també s'afirma que, davant de la intensificació de la protesta, les forces governamentals i l'aparell de l'Estat hi poden respondre amb les opcions de reforma o de repressió, però també amb una combinació complexa de totes dues.

Paraules clau: estructura d'oportunitats polítiques; democratització; nacionalisme; moviments socials

ABSTRACT. *Protest cycles in post-transitional Spain (2011–2017): a comparison between the Indignados Movement and the Catalan independence process*

This article aims to uncover how the structure of political opportunities in Spain has changed in connection to the cycles of protest associated with the 15-M movement and the Catalan independence process from 2011 to 2017. To achieve this we compared both episodes of conflict using an analytical model developed according to political process theories, together with evidence from the analysis of statistical records, barometers of public opinion, newspapers, and research carried out by other authors. This article presents evidence for the similarities and differences between both episodes in terms of the different variables comprising the structure of political opportunities. We identified the impacts of both episodes on these

structures and discuss the state responses adopted to try to manage the challenges resulting from both movements. Finally, we compared the institutionalisation dynamics followed by them both, as well as their conclusions in terms of two different outputs: transformation of the party system in the case of the Spanish 15-M movement and repression and imprisonment of the pro-independence leaders in the Catalan case. To conclude, this work makes it clear that the chances of success of social co-mobilisation increase when political opportunities are broadened, the existence of allies is proven, and opponents' weaknesses are made evident. However, when faced with intensified protests, government forces and the state apparatus may respond either with reform or repression, or a complex combination of both.

Keywords: structure of political opportunities; democratisation; nationalism; social movements

SUMARI

- Introducció
- Metodologia
- Anàlisi dels cicles de protesta
- Comparativa entre moviments
- Relacions entre actors
- Impactes en l'estructura d'oportunitats polítiques
- Conclusions
- Referències bibliogràfiques
- Nota biogràfica

Autor per a correspondència / Corresponding author: Jordi Bonet-Martí. Facultat d'Economia i Empresa - Universitat de Barcelona, Departament de Sociologia, av. Diagonal, 690, 08034, Barcelona.

Citació suggerida / Suggested citation: Bonet-Martí, J., i Bretones Esteban, M. T. (2022). Cicles de protesta en l'Espanya posttransicional (2011-2017): una comparació entre el moviment dels indignats i el procés independentista català. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 136(2), 128-147. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats-136-2.7>

INTRODUCCIÓ

En els últims anys, Espanya ha experimentat un increment de la mobilització política no convencional en el marc d'una triple crisi —econòmica, política i territorial (Ubasart, 2020)— que ha generat una desafecció ciutadana respecte a les institucions, els valors polítics i els consensos que articulaven la cultura política transicional (Bonet-Martí i Ubasart-González, 2021) basada en: l'orgull en la transició a la democràcia i la constitució de 1978, el sentit de compatibilitat entre la identitat nacional espanyola i el procés d'integració europea i una visió positiva/optimista d'Espanya (Muñoz, 2008: 179). A tot això cal sumar la coincidència temporal de dos episodis

de protesta especialment intensos: el 15-M i el procés independentista català. Encara que des de la literatura s'han abordat els dos episodis de manera diferenciada, el primer com un moviment social antiausteritat (della Porta, 2015) i el segon com un procés de secessió política (Rodon i Guinjoan, 2016), en aquest article ens proposem comparar-los en interacció amb els canvis produïts en l'estructura d'oportunitats polítiques (EOP). A aquest efecte utilitzem el model de cicle de protesta elaborat per Tarrow (1992) i la revisió de les teories del procés polític iniciades per Eisinger (1973), Jenkins i Perrow (1977), Tilly (1978), Skocpol (1979) i Kistchelt (1986), desenvolupades amb més profunditat en els estudis de Tarrow (1989) i Kriesi (1992, 1996).

La investigació sobre els cicles de protesta s'inicia amb della Porta i Tarrow (1986), que observen que la protesta contestatària tendeix a concentrar-se en el temps i l'espai seguint una alternança cíclica representada per un primer moment d'innovació, que activa la propensió a participar-hi; seguida d'una segona fase d'ascens, en la qual s'incorporen actors nous que competeixen amb els primers fins a assolir la cúspide, i, finalment, un període de reflux de la mobilització, siga per un augment dels costos derivats de l'espiral de radicalització tàctica, de la repressió estatal, de l'esgotament de la capacitat mobilitzadora o del fet de considerar que s'han satisfet les seues demandes. Els cicles de protesta són, per tant, considerats com a «agregats d'episodis parcialment autònoms i parcialment independents d'acció col·lectiva en què emergeixen i evolucionen noves formes d'acció, un sector del moviment social creix i canvia en la seua posició, i noves oportunitats polítiques es desenvolupen, en part com a resultat de les accions, els temes i les eixides de moviments anteriors en el cicle» (Tarrow, 1992: 65).

La teoria del procés polític (TPP) es diferencia de les teories precedents en situar la configuració de l'estat en el centre del procés explicatiu, de manera que el grau d'èxit o fracàs de la mobilització varia en funció de les oportunitats i restriccions existents en el context polític. D'acord amb Almeida (2020), la TPP s'ha convertit en una de les propostes més influents per a explicar la dinàmica dels moviments socials, encara que altres autors com Gamson i Meyer (1996) han assenyalat els dèficits del seu potencial explicatiu en tractar d'abastar un conjunt massa ample de dimensions ambientals.

Per a la TPP, «el naixement d'un moviment social, així com els seus objectius inicials, el reclutament dels seus efectius humans, la seua organització (recursos materials, mitjans de comunicació), forma i mitjans d'actuació, discurs i construcció d'identitat col·lectiva estan determinats per estructures, contextos, institucions i elits polítiques» (Ibarra, 2005: 119). En aquest sentit, l'objectiu general és analitzar la interacció entre el sistema polític i els episodis de protesta, i

l'element explicatiu central d'aquesta interacció és l'EOP, en la mesura que aquesta és «el conjunt de dimensions o factors de l'entramat institucional i polític que proporcionen incentius o condicions facilitadores per al desenvolupament d'una acció col·lectiva de contestació orientada a incidir sobre les polítiques i/o sobre la configuració democràtica» (Gomà, González, Ibarra, i Martí, 2018: 31-32).

Si bé el concepte d'EOP és usat per primera vegada per Eisenger (1973), ha sigut Tarrow (1997) qui més ha contribuït en la seua operacionalització, atès que hi identifica tres dimensions: el grau d'obertura de l'accés polític, el grau d'estabilitat de les preferències polítiques i la disponibilitat estratègica de potencials aliats; a la qual cosa afegeix posteriorment el conflicte polític entre les elits (Tarrow, 1989). Aquestes dimensions són sintetitzades per McAdam (1996) com a: el grau d'obertura del sistema polític, l'estabilitat dels alineaments entre elits, la presència o l'absència d'aliats entre les elits i la capacitat de l'estat i la seua propensió a la repressió. A partir d'aquestes quatre dimensions constitutives, Kriesi assenjala tres propietats generals en relació amb el sistema polític: «L'estructura institucional formal, els procediments informals i les estratègies vigents respecte als desafiadors i a la configuració de poder rellevant per a la confrontació amb aquests» (Kriesi, 1992: 117).

A Espanya, comptem amb diferents aplicacions de l'EOP, entre les quals destaquen les d'Adell (2003), per a l'anàlisi de l'evolució de la protesta col·lectiva durant el període 1975-1996; Sánchez Estellés (2011), per a l'estudi del moviment contra la guerra; Huete (2002), per a l'anàlisi de les ONG, i, especialment, les dirigides per Ibarra et al. (2002) i Martí et al. (2018), orientades a l'estudi de la incidència dels moviments socials en la creació de polítiques públiques. Així mateix, per al cas català, cal destacar el treball de della Porta, O'Connor, i Portos (2019), quant a la seua radicalització i vinculació amb el tancament d'oportunitats polítiques. Tanmateix, no disposem de literatura que tracte comparativament el procés independentista amb el 15-M a partir de la teoria del procés polític. En aquest sentit, el nostre objectiu és

conèixer com ha variat l'EOP a Espanya en relació amb els cicles de protesta associats al moviment del 15-M i el procés independentista català. Per a fer-ho, ens proposem els objectius específics següents: evidenciar i identificar les característiques dels cicles de proposta, comparar els processos i mecanismes recurrents emergents, analitzar-ne l'impacte en les variables i els factors que configuren l'EOP i conèixer de quina manera aquests han contribuït a modificar la seua configuració inicial.

METODOLOGIA

El disseny metodològic es basa en l'anàlisi comparada de dos episodis de contesa —el moviment dels indignats i el procés independentista— que comparteixen un mateix context temporal i sociopolític, però que presenten intensitats i variacions territorials diferents. Ambdós episodis poden ser concebuts com a formes de política de contesa (PC), en la mesura que compleixen els criteris de McAdam, Tarrow, i Tilly (2005), «la interacció episòdica, pública i col·lectiva entre els reivindicadors i els seus objectes quan: a) almenys un govern és un dels reivindicadors, i b) les reivindicacions, en cas de ser satisfetes, afectarien almenys un dels reivindicadors».

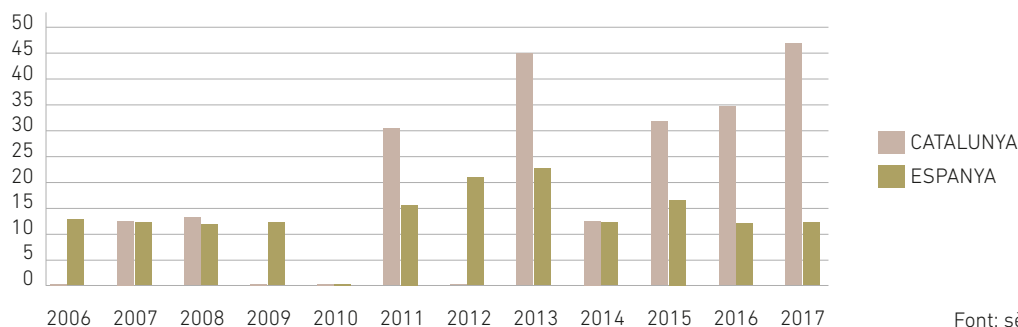
Per a la nostra comparació, ens basem en una anàlisi comparada a fi d'identificar les variables que han afavorit l'oportunitat social i política, la seua relació amb la política institucional, els marges que han obert a l'acció política no institucional,

així com les aliances i divisions establertes amb les elits polítiques i les respostes del sistema polític a les accions i els reclams dels desafiadors. En concret, hem identificat les variables següents: l'accés a la institucionalitat, l'orientació en l'àmbit de govern, el conflicte entre elits, els canvis d'alineaments polítics, el sistema d'aliances i conflictes i la variació del grau de repressió que evidencia la capacitat de l'Estat de gestionar la conflictivitat en ambdós episodis. L'anàlisi d'aquestes variables ens permetrà identificar tant els canvis en l'EOP com els impactes de la contesa política en el sistema polític.

ANÀLISI DELS CICLES DE PROTESTA

Per tal d'analitzar la dinàmica dels cicles de protesta, fem servir diferents indicadors. D'acord amb Tilly i Wood (2010), la manifestació constitueix un dels principals repertoris de protesta cosmopolita contemporanis, atés que es configura com una expressió de respectabilitat, unitat, suport i compromís, cosa que identifiquen com a demostració de WUNC (acrònim en anglés format pels termes: *worthiness, unity, numbers i commitment*). En aquest sentit, hem pres com a indicador l'anàlisi de les persones que declararen haver assistit a una manifestació durant els últims 12 mesos a partir del CIS (Centre d'Investigacions Sociològiques) per a Espanya i del CEO (Centre d'Estudis d'Opinió) per a Catalunya, així com el nombre de manifestacions comunicades i prohibides recollides en els registres estadístics.

Figura 1 Assistència a les manifestacions en els últims 12 mesos

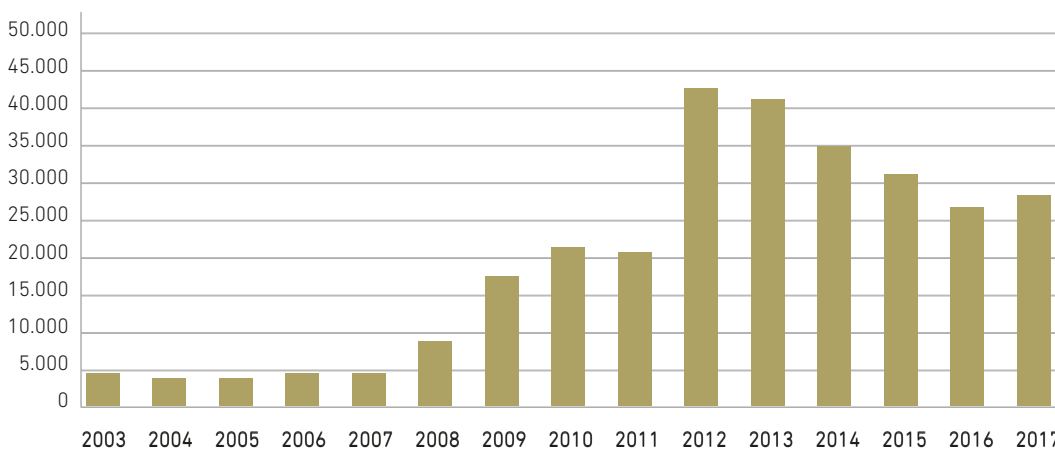

Font: sèries CEO i CIS

Tal com s'evidencia en la Figura 1, tant a Catalunya com a Espanya es produeix un increment a partir de 2011, reflectit en l'augment del percentatge de les persones que reconeixen haver assistit a una manifestació. L'inici coincideix amb l'emergència del moviment dels indignats, i assoleix el cim en 2013, seguit d'una tendència descendent que acaba assolint els valors anteriors a l'inici del cicle. Aquesta evolució contrasta amb la catalana, en la qual, en una primera fase, la tendència és similar a l'espanyola; tanmateix,

en 2016 es produeix un repunt de la mobilització que assoleix el clímax en 2017, coincidint amb el referèndum de l'1 d'octubre. També s'evidencia com, a partir de 2011, el percentatge d'assistents duplica el del conjunt d'Espanya i arriba a triplicar-se en 2017. No obstant això, és necessari assenyalar que les dades no discriminen per orientació de les manifestacions, per la qual cosa, en el cas català, cal tenir en compte l'efecte de les manifestacions antiindependentistes celebrades en 2017.

Figura 2 Manifestacions comunicades

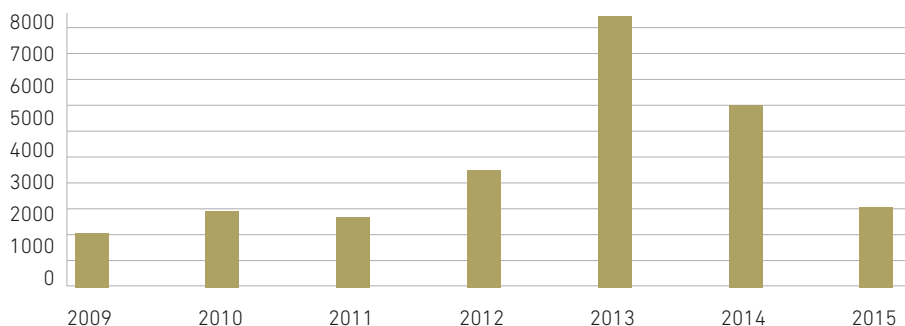

Anuari estadístic del Ministeri d'Interior

Si tenim en compte l'indicador de les manifestacions comunicades al Ministeri d'Interior¹ (Figura 2), s'evidencia una tendència semblant a la de la Figura 1. A partir de 2008, coincidint amb l'esclat de la crisi, s'inicia un augment del cicle

mobilitzador que assoleix el cim en 2012, quan dobla les manifestacions de l'any anterior, per a posteriorment iniciar un reflux, tot i que mantenen-se en valors molt superiors als de l'inici del cicle. Aquest indicador de freqüència no ens informa sobre la participació real en les manifestacions, però és rellevant per a comprendre les espirals de competició i radicalització tàctica que articulen els cicles de protesta, ja que un augment del nombre d'actors implicats comporta un augment de la freqüència de les convocatòries de manifestació.

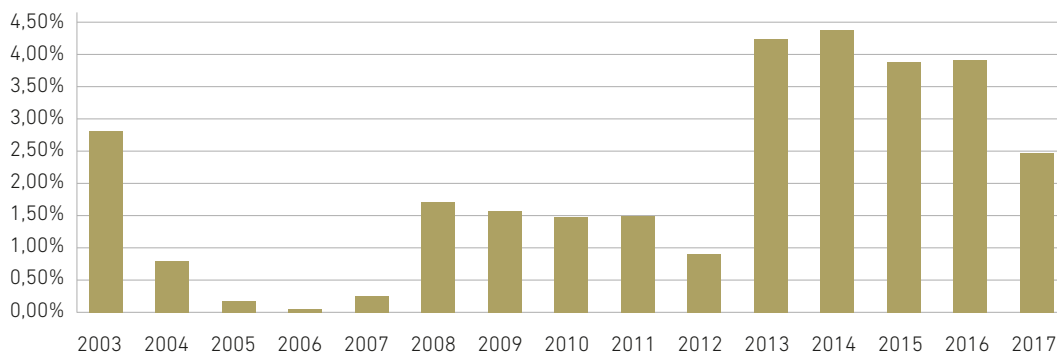
¹ Les dades de la sèrie no recullen les manifestacions convocades a Catalunya i al País Basc a partir de 2011, per tractar-se de competències autonòmiques. Si bé, en unes altres condicions, aquesta absència seria problemàtica, aquesta desagregació ha sigut útil, a efectes de la nostra investigació, per a diferenciar l'evolució del cicle en ambdós territoris.

Figura 3 Manifestacions comunicades a Catalunya

Font: Informe 2016 sobre seguretat a Catalunya

En el cas català (Figura 3), s'evidencia una tendència similar a la figura anterior, que assolix el clímax en 2013, seguit d'una tendència de reflux. No obstant això, el Departament d'Interior no ha

fet públiques les dades corresponents al període 2016-2017, per la qual cosa no podem comprovar si es repeteix un repunt de la freqüència similar al de la Figura 1.

Figura 3 Manifestacions prohibides sobre el conjunt de manifestacions convocades

Font: Anuari estadístic del Ministeri d'Interior

Si tenim en compte la ràtio entre manifestacions prohibides i comunicades (Figura 4), s'evidencia un primer creixement de la ràtio en el període 2008-2011, que coincideix amb la crisi, seguit d'un substancial

increment en el bienni 2013-2014, cosa que pot indicar un increment de la capacitat de la gestió repressiva de l'Estat en la fase de reflux del cicle de protesta, tal com assenyalen Camps Calvet i Vergés (2015).

COMPARATIVA ENTRE MOVIMENTS

La comparació de les dues dinàmiques mostra les similituds i diferències que es donen entre ambdós moviments en relació amb l'EOP (Taula 3), però, per a fer-ho, prèviament explorem quines són les

pautes que regeixen en la forma de mobilització (Taula 1) i mostrem, a continuació, quin ha de ser el caràcter que ambdós moviments han anat imprimint progressivament en la conformació d'aquest cicle (Taula 2).

Tabla 1 Cronologia comparativa

15-M		Procés independentista	
FASE I: presa de les places	<p>15/05/2011 Manifestació "Democràcia real ja" que dona inici a l'ocupació de les places</p> <p>27/05/2011 Desallotjament fallit de plaça Catalunya (120 ferits)</p> <p>15/06/2011 Acció "Aturem el Parlament" (Barcelona) contra les retallades. En 2014, 20 persones són jutjades a l'Audiència Nacional per aquest fet</p> <p>15/08/2011 Desallotjament de la plaça del Sol</p>	FASE I: iniciativa ciutadana dret a decidir	<p>18/02/2006 Manifestació "Som una nació i tenim dret a decidir" contra les retallades de l'Estatut, organitzada per la PDD</p> <p>13/09/2009 Consulta ciutadana a Arenys de Munt que donarà inici a les diferents onades de consultes ciutadanes. 812.934 vots a favor de la independència</p> <p>10/06/2010 Manifestació "Som una nació, nosaltres decidim", organitzada per Òmnium Cultural, contra la sentència del Tribunal Constitucional</p>
FASE II: marees ciutadanes	<p>15/10/2011 Mobilització global convocada en 951 ciutats de 82 països</p> <p>25/09/2012 Rodeja el Congrés (34 detinguts i 64 ferits)</p> <p>14/11/2012 Vaga general europea contra les polítiques d'austeritat</p> <p>23/03/2013 Marea ciutadana contra el cop dels mercats</p>	FASE II: cooperació institucional	<p>11/09/2012 Manifestació 11 de setembre "Catalunya, nou estat d'Europa", organitzada per l'ANC</p> <p>25/09/2012 Eleccions catalanes: CiU, ERC i la CUP sumen 1.741.088 vots (47,87 %)</p> <p>09/11/2014 Procés participatiu sobre el futur polític de Catalunya. 1.897.274 vots a favor de la independència</p>
FASE III: institucionalització del moviment	<p>14/01/2014 Manifest "Moure fitxa": convertir la indignació en canvi polític</p> <p>22/03/2014 Marxes de la dignitat</p> <p>01/04/2014 Eleccions al Parlament Europeu</p> <p>24/05/2015 Eleccions municipals</p>	FASE III: desafiament a l'Estat per part del poder polític autonòmic	<p>27/09/2015 Eleccions catalanes: Junts pel Sí i la CUP sumen 1.966.508 vots (47,8 %)</p> <p>1/10/2017 Referèndum d'independència. 2.044.038 vots a favor de la independència</p> <p>3/10/2017 Atur laboral antirepressiu</p> <p>27/10/2017 Declaració d'independència i suspensió temporal de l'autogovern (via art. 155, CE)</p>

D'acord amb la Taula 1, podem establir tres fases: una primera que va de maig de 2011 fins al desallotjament de la plaça del Sol i que té com a epicentre l'ocupació de les places, que són convertides en demostració de WUNC del moviment. En aquesta primera fase, la presa de les places i el reclam d'una «democràcia real» actuen com a repertoris d'innovació, que imiten els repertoris desenvolupats a la plaça Tahrir del Caire i a la plaça Sintagma d'Atenes, posteriorment replicats a Zuccotti Park per Occupy Wall Street (Bonet-Martí, 2015a).

La segona fase s'inicia amb la manifestació global del 15 d'octubre i la creació de les mareas ciutadanes. Aquesta fase està marcada pel trasllat de les dinàmiques de protesta als barris i a les mobilitzacions en defensa dels serveis públics, així com l'auge de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH). En aquesta fase, la PC es veu reforçada per la incorporació dels principals sindicats (CCOO i UGT), que havien estat poc presents durant la primera fase, i culmina amb la vaga general europea de 2012. En aquestes mobilitzacions convergeixen també la marea ciutadana de 2013 i la consulta ciutadana sobre la sanitat pública celebrada entre el 5 i el 10 de maig de 2013. Aquesta segona fase està marcada pel nou cicle polític que configura l'accés de la dreta al poder, cosa que motivarà accions com "Rodeja el Congrés", en 2012, que demanava l'obertura d'un procés constituent i una auditoria del deute públic. Així mateix, opera un desplaçament en el marc discursiu dels desafiadors: es posa l'accent més en la democràcia social que en la regeneració democràtica que havia galvanitzat la primera fase.

Finalment, en 2014, s'articula la fase de reflux coincidint amb l'inici del seu procés d'institucionalització, que cristal·litza en les eleccions europees, en què irromp Podemos com a nova formació política, i en les eleccions municipals de 2015, en què diferents plataformes ciutadanes aconseguixen l'alcaldia de diferents ciutats espanyoles.

En relació amb el procés independentista podem establir també tres fases, encara que més dilatades en

el temps. La primera s'inicia amb la manifestació de la Plataforma pel Dret a Decidir (PDD) de 2006. Aquesta mobilització s'emmarca discursivament en el reclam del dret a decidir, però també amb l'organització de manifestacions ciutadanes organitzades per entitats autònomes dels partits. En aquesta fase, la iniciativa mobilitzadora és patrocinada per entitats ciutadanes, en primer lloc, per la PDD, i, a partir de la manifestació de juliol de 2010, per Òmnium Cultural, que adopta en aquest període una marcada vocació política a favor del reclam d'un referèndum d'autodeterminació. El debat públic d'aquest període està concentrat tant en la qüestió de la constitucionalitat de l'Estatut de 2006, com en les successives onades de les consultes ciutadanes per la independència. Per tant, són tres els elements clau que s'articulen en aquesta fase: l'emergència del marc discursiu del dret a decidir, la manifestació massiva convocada per entitats i l'ús de la consulta com a element d'innovació democràtica.

La segona fase s'inicia amb la manifestació de l'11 de setembre de 2012 i s'estén fins al procés participatiu del 9 de novembre de 2014. Aquesta fase es correspon amb la cooptació parcial del procés per part de les institucions i les elits catalanes. La iniciativa mobilitzadora es manté en les entitats, però el lideratge del procés és compartit amb l'executiu català, que inicia un gir sobiranista en comprometre's públicament a organitzar una consulta sobre el futur polític de Catalunya. En aquesta segona fase, Òmnium i l'Assemblea Nacional Catalana (ANC), acabada de crear, continuen actuant com a motor de mobilització ciutadana, però també com a grup de pressió exigint la celebració d'un referèndum vinculant.

Finalment, visualitzem una tercera fase que s'inicia en les eleccions de 2015 i que correspon a la fase de desafiament a l'Estat, que culmina en la convocatòria del referèndum unilateral per la independència de l'1 d'octubre de 2017. En aquesta tercera fase té lloc la institucionalització/governamentalització del moviment, amb la hibridació entre entitats i partits polítics mitjançant la candidatura Junts pel

Sí i l'assumpció d'una dinàmica de contesa política clarament confrontacional entre l'executiu català liderat per Puigdemont i el govern espanyol. En aquesta fase, el marc discursiu del dret a decidir és progressivament substituït pel de la independència. Així mateix, la resposta repressiva de l'Estat culmina en una progressiva judicialització del conflicte, la suspensió temporal de l'autogovern via article 155 CE i l'empresonament dels principals líders independentistes. A partir del 27 d'octubre de

2017, podem considerar que el procés entra en una quarta fase, marcada per la dinàmica mobilitzadora antirepressiva i la demanda d'amnistia, la constitució de la taula de diàleg i l'indult decretat pel govern espanyol el juny de 2021. Aquest últim requereix una anàlisi en profunditat per separat i és per això que aquesta última fase no la incloem en la nostra anàlisi, que queda acotada al període 2011-2017. En la Taula 2 hem recollit una comparativa inicial entre ambdós episodis.

Taula 2 Comparativa entre moviments

	15-M	Procés independentista
Dimensió temporal	2011-2014	2006-2017
Dimensió espacial	Principals ciutats espanyoles	Conjunt del territori de Catalunya
Objectius de la reivindicació	Posar fi al bipartidisme Democratització de la societat	«Dret a decidir» Independència de Catalunya
Dimensions	Social Democràtica	Territorial Democràtica
<i>Outputs</i>	Creació de Podemos i de les plataformes ciutadanes municipalistes Transformació del sistema de partits Llei de seguretat ciutadana i reforma del Codi Penal	Transformació del centredreta nacionalista en independentista Empresonament dels líders independentistes Cronificació del conflicte territorial
Temps mundial	Revoltes àrabs Protestes contra l'austeritat (Grècia, Occupy...)	Referèndum d'independència d'Escòcia 2014

Font: elaboració pròpia a partir de dades hemerogràfiques

D'aquesta manera, és necessari assenyalar l'efecte que ha tingut el temps històric mundial. En el cas del 15-M, és important remarcar l'efecte imitador i reforçador que tenen les revoltes àrabs i les protestes antiausteritat,

que suposen l'obertura d'una finestra d'oportunitat (Romanos, 2016), de la mateixa manera que ho seria el referèndum escocès per al procés independentista català (Castelló, León-Solís, i O'Donnell, 2016).

RELACIONS ENTRE ACTORS

L'aplicació del model d'anàlisi de l'EOP per als dos moviments (Taula 3), que inclou la visualització en detall del sistema d'aliances que cada moviment arti-

cula amb els actors de la política institucional (Figura 5) i el tipus de relacions que predomina per a cada cas (Figura 6), completa el panorama del joc de relacions polítiques que fan possible entendre com té lloc el tancament d'aquest cicle de protesta.

Tabla 3 Estructura d'oportunitats polítiques

Dimensions	15-M	Procés independentista
Accés institucional	Únicament en l'àmbit local al final de la tercera fase	Accés a la institucionalitat catalana
Centralitat del poder	Orientat al poder central	Orientat al poder polític autonòmic
Conflicte entre elits	Debilitat del Govern del PSOE per a enfrontar l'inici de la protesta	Conflicte entre elits per nivell de govern (autonòmic – central)
Canvi d'alineaments polítics /eleccions	Eleccions generals 2012 (alternança PSOE-PP) Eleccions europees 2014 (bipartidisme: 49,05 %)	Eleccions catalanes 2012 (cooptació institucional) Eleccions catalanes 2015 (institucionalització)
Sistema d'aliances	Sindicats, IU, partits nacionalistes d'esquerra (desenvolupat en la Figura 5)	Partits polítics nacionalistes/independentistes (desenvolupat en la Figura 5)
Sistema de conflictes	Bipartidisme Poders econòmics	Govern espanyol Poder judicial
Grau de repressió	Desallotjament plaça Catalunya i plaça del Sol Repressió contra "Rodeja el Congrés" i les marxes de la dignitat Judici contra els detinguts en Aturem el Parlament	Repressió 1-0 Incoació delictes sedició Empresonament líders independentistes

Font: elaboració pròpia

En la Taula 3 es recullen les diferències en l'EOP. Pel que fa a l'accés institucional, el 15-M només aconsegueix accedir a la institució amb les eleccions municipals de 2015, mentre que el procés català ho aconsegueix en 2012, per mitjà de la cooptació parcial. Aquest accés institucional està associat amb l'orientació del moviment. Mentre que el 15-M orienta les seues reivindicacions a l'executiu central, que manté una estratègia d'exclusió, el procés independentista ho fa en relació amb l'executiu autonòmic, que es

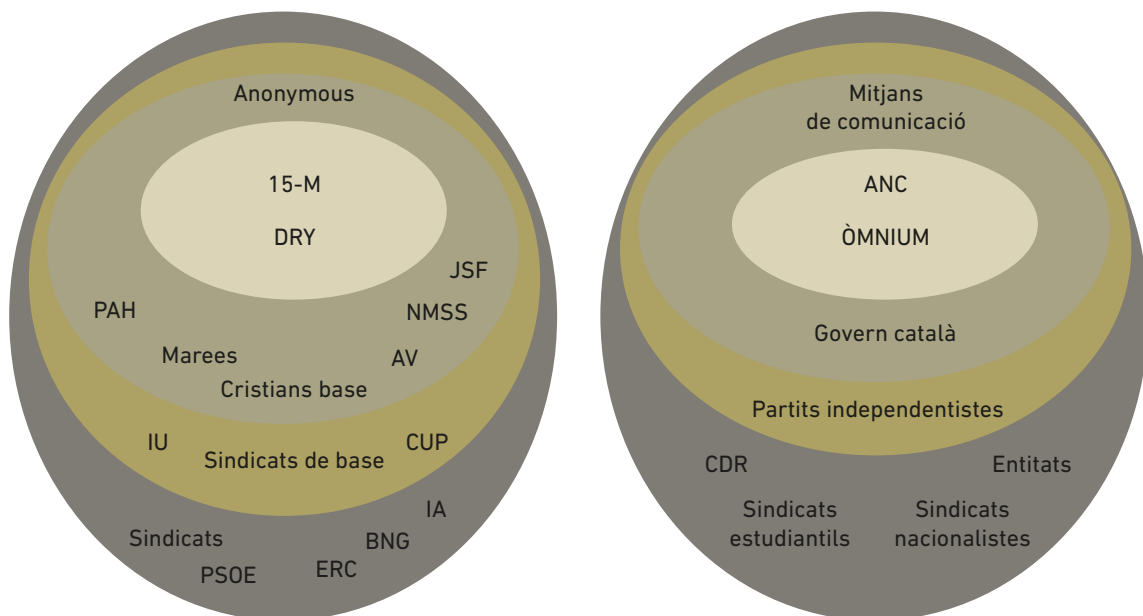
mostra permeable a l'assumpció de la seua agenda reivindicativa.

Quant als processos de conflicte/desalineament entre elits, en el cas del 15-M, aquest es reflecteix en la debilitat de l'executiu del PSOE a causa de la imposició de les polítiques d'austeritat, cosa que redunda en la seua capacitat per a enfrontar la gestió inicial de la protesta. En canvi, en el procés independentista, aquest desalineament de

les elits es fa evident amb la cooptació inicial i la conversió del centredreta nacionalista governant en independentista. Tanmateix, a escala estatal, l'independentisme no aconsegueix establir un sistema d'aliances sòlid; únicament recapta el suport

d'Unides Podem i les formacions nacionalistes basques i gallegues, mentre que la resta dels principals partits s'alinea amb els plantejaments de l'executiu espanyol, cosa que es reflecteix amb la votació al Senat de l'article 155.

Taula 3 Sistema d'aliances 15-M (2011-2013) / Procés independentista (2012-2017)

Font: elaboració pròpia

En la Figura 5 hem representat els sistemes d'aliances entre el 15-M i el procés independentista català representat en cercles concèntrics seguint el model d'anàlisi seguit per Bonet-Martí (2015b) per al cas del 15-M. Atés que es tracta d'un sistema d'aliances que evoluciona amb el temps, ens hem centrat en el període 2011-2013 per al 15-M i en el període 2015-2017 per al procés independentista.

En el cercle central de cada diagrama s'evidencien els actors que actuen com a motors dels dos episodis. En el cas del 15-M, hem identificat les places i el moviment Democràcia Real Ja; mentre que en el cas del procés independentista hem identificat l'ANC i Òmnim Cultural. En el cercle immediat, en el cas

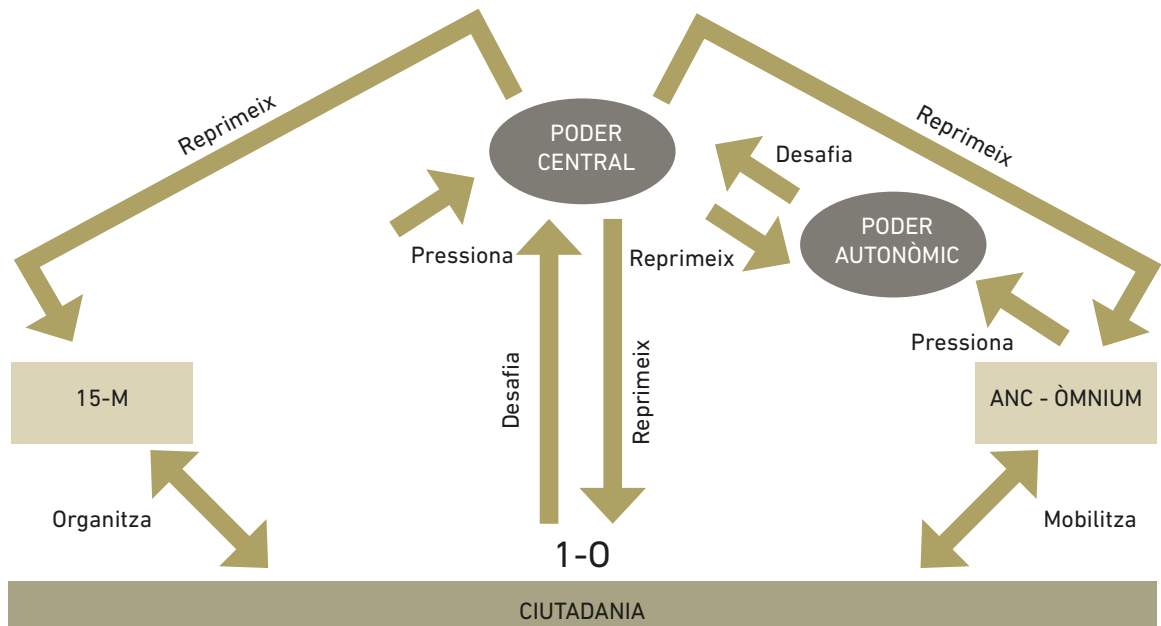
del procés català, s'ubica el govern català, a partir de la fase d'institucionalització; mentre que en el cas del 15-M s'ubiquen les entitats i els moviments més directament implicats en l'organització de les places i la seua translació posterior als barris i a les protestes sectorials: la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), Joventut sense Futur (JSF), les associacions veïnals (AV), moviments de cristians de base, els nous moviments socials (NMS), les marees en defensa dels serveis públics i el grup ciberactivista Anonymous. En un tercer cercle, més allunyat del centre de decisió, s'ubiquen, en el cas del procés independentista, els partits independentistes (Esquerra Republicana; Convergència Democràtica, refundada en el PDeCAT; la coalició electoral Junts pel Sí, que agrupa els anteriors,

i la CUP) i, en especial, el sistema mediàtic català, representat pels mitjans de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (TV3 i Catalunya Radio), i alguns grups privats de comunicació; mentre que en el cas del 15-M caldria ubicar els sindicats de base (CGT, COBAS...), Izquierda Unida i la CUP. Finalment, en l'última esfera, actuant com a aliats, però sense capacitat de decisió en la dinàmica mobilitzadora de la fase que ara analitzem, cal assenyalar, en el cas del procés independentista, els comitès de defensa del referèndum—posteriorment anomenats comitès de defensa de la república—, creats en les dates prèvies a l'1 d'octubre i que adquireixen més protagonisme en la quarta fase antirepressiva; els sindicats estudiantils independentistes i els sindicats minoritaris nacionalistes. Mentre que, en el cas del 15-M, en una posició més allunyada i en sentits contradictoris, trobem els sindicats majoritaris (UGT i CCOO) i els partits d'esquerra: PSOE, ERC, l'esquerra abertzale, el Bloc Nacionalista Gallec i Compromís.

Quant al sistema de conflictes, aquest ve marcat, en el cas del 15-M, per l'oposició al bipartidisme repre-

sentat pels dos grans partits (PP i PSOE), als poders econòmics i al capital financer; en canvi, pel que fa al procés, el sistema de conflictes s'ubica per oposició a l'executiu espanyol, al Tribunal Constitucional i, a partir de 2017, en relació amb el poder judicial, després de la celebració dels judicis per desobediència i malversació per la celebració de la consulta del 9-N i pels judicis derivats de la celebració del referèndum de l'1 d'octubre. Finalment, en relació amb el grau de repressió, s'evidencia com ambdós moviments han suposat un canvi en les estratègies antirepressives. Mentre que, arran del 15-M, s'evidencia un increment de la dinàmica repressiva que culmina amb l'aprovació de la Llei orgànica 4/15, de 30 de març, de protecció de la seguretat ciutadana, coneguda popularment com a Llei Mordassa, i la reforma del Codi Penal; la dinàmica repressiva del procés es concentra especialment en les elits polítiques després de la consulta de l'1 de novembre, i especialment després del referèndum de l'1 d'octubre, i no serà fins al 2018 i, sobretot, 2019, quan comence a estendre's al conjunt de la ciutadania com a resultat de les protestes contra la sentència.

Figura 6 Sistema de relacions entre actors

Font: elaboració pròpia

En la Figura 6 hem identificat les relacions entre els diferents actors que conformen el 15-M i el procés independentista. Tal com es representa, els actors centrals del procés no pressionen directament l'Estat, sinó el poder polític català perquè aquest desafie l'Estat, mentre es mobilitza la ciutadania connectant enclavaments d'acció diversos que facilitaràn la seua participació en les manifestacions independentistes convertides en demostracions de WUNC, mitjançant la performativitat del dispositiu manifestació: les manifestacions de l'11 de setembre són minuciosament organitzades per les entitats convocants, desenvolupant una forma de *performance* patriòtica (Dowling, 2020) que té com a finalitat enfortir el procés de *nation-building* (García, 2016). Aquesta dinàmica de mobilització ciutadana culmina en la seua implicació amb el desafiament representat pel referèndum de l'1 d'octubre, cosa que donarà lloc als episodis de repressió policial. Així mateix, cal destacar com els dos repertoris de mobilització (la manifestació i la consulta) acaben confluint en el cas del referèndum de l'1 d'octubre.

El 15-M sorgeix com a expressió i instrument d'organització ciutadana orientat a reclamar a l'Estat la fi de les retallades socials i les polítiques d'austeritat, així com més participació ciutadana, encara que el grau de desafiament a l'Estat es concentra en les demostracions de WUNC com l'ocupació de les places i, posteriorment, mitjançant accions com "Rodeja el Congrés" o les marxes de la dignitat. A diferència del model independentista, que exhibeix una marcada ritualització de la protesta, en les mobilitzacions del 15-M predomina l'espontaneïtat, les dinàmiques d'autoorganització i l'ús de la tecnopolítica com a ampliació de la conversació de les places i dispositiu de coordinació de la protesta (Monterde, 2015).

La resposta de l'Estat en relació amb els dos moviments és divergent. Mentre que en el moviment dels indignats s'opta per una dinàmica de contenció policial que posteriorment es tradueix en reformes legislatives antigarantistes, en el cas del procés independentista, la repressió inicial és administrativa —mitjançant advertiments judicials— i únicament

en 2017 aquesta es converteix en policial i judicial, amb l'empresonament dels líders del procés independentista i contra la ciutadania organitzada en la celebració del referèndum mitjançant la intervenció policial.

IMPACTES EN L'ESTRUCTURA D'OPORTUNITATS POLÍTIQUES

Tant el 15-M com el procés independentista emergeixen en un context marcat per la crisi de legitimitat de la cultura política transicional que s'evidencia en una ruptura del consens sobre el model social i territorial (Bonet-Martí i Ubasart-González, 2021). Encara que hi ha acord a l'hora de situar l'origen de la ruptura del consens sobre el model social en la imposició de les polítiques d'austeritat i les retallades socials com a resposta a la crisi econòmica de 2008-2014, hi ha més debat al voltant d'on situar l'origen de la crisi territorial, si en la Sentència 31/2010 que declara com a inconstitucionals certs articles de l'Estatut català o bé en l'inici del procés estatuari en 2006 (Vilaregut, 2011) o, fins i tot, en el malestar generat pel gir centralitzador desenvolupat durant el segon govern d'Aznar. En qualsevol cas, són dues tendències que acaben confluint en el període 2011-2017 i que es troben en la base dels episodis de contesa objecte d'estudi en la mesura que suposen una acumulació de greuges que actuen com a mecanismes catalitzadors.

D'una banda, cal assenyalar que en l'ascens del suport a la demanda independentista catalana concorren elements d'identitat nacional, però també raons pragmaticoinstrumentals (Muñoz i Tormos, 2015) que han permès al moviment penetrar més enllà dels seus enclavaments tradicionals. A això han contribuït dos fenòmens: els marcs discursius activats, en resignificar la demanda independentista en clau democratitzadora, i el rol jugat pels mitjans catalans, especialment a partir de la segona fase del procés independentista. De fet, la institucionalització del procés català, en lloc de servir com a mecanisme de moderació de les reclamacions polítiques, opera com un mecanisme

de radicalització, en transformar el reclam ciutadà inicial en un desafiament institucional (Bonet-Martí i Ubasart-González, 2021).

També s'evidencia com l'alineament d'una part de les elits catalanes en relació amb el procés independentista suposa una expansió de l'esfera d'oportunitats per a l'acció col·lectiva, en amplificar l'eco de la reivindicació, especialment amb l'ús dels mitjans de comunicació. La cohesió de les elits en l'àmbit estatal, que se serveixen en aquest cas dels mitjans estatals com a amplificadors de la seua posició en defensa de la integritat territorial, comporta una polarització institucional que condueix a l'actual cronificació del conflicte (Bonet-Martí i Ubasart-González, 2021). Quant a la dimensió repressiva, tal com apunten Camps Calvet i Di Nella (2020), la capacitat de gestió de la conflictivitat social derivada del 15-M es desenvolupa a partir d'un augment dels operadors policials i, especialment, mitjançant la modificació del Codi Penal i la Llei 4/2015 de seguretat ciutadana,

en què l'Estat es dotava de més marge per a penar comportaments associats a situacions de protesta mitjançant delictes contra l'ordre públic i infraccions administratives, que implicaven l'ús de nous tipus penals (delictes contra les institucions de l'Estat) i el recurs a una jurisdicció única en detriment del jutge natural per mitjà de la intervenció de l'Audiència Nacional en el cas del judici Aturem el Parlament. En canvi, l'estratègia repressiva en relació amb el procés independentista implica un greuge dels tipus penals (delicte de sedició) i l'empresonament dels líders del moviment independentista després del referèndum de l'1 d'octubre.

Finalment, en relació amb els impactes en el sistema polític, podem distingir, seguint Kriesi (1992), entre impactes procedimentals, la capacitat dels moviments d'obrir canals de participació, els impactes substantius, els canvis polítics obtinguts pel moviment i els impactes estructurals, aquells que afecten la configuració del sistema.

Taula 4 Comparativa d'impactes

	15-M	Procés independentista
Impactes procedimentals	Impuls a la participació ciutadana i la innovació social	Creació d'una estructura informal de coordinació entitats-govern per a la celebració del referèndum de l'1 d'octubre
Impactes substantius	Polítiques de regeneració democràtica (transparència, codis ètics, mesures anticorrupció...)	Polítiques de creació de les anomenades «estructures d'estat» suspeses pel Tribunal Constitucional
Impactes estructurals	Transformació del sistema de partits Transformació de l'estratègia repressiva Creació de noves oportunitats per a noves expressions de protesta	Polarització política al voltant del clivatge territorial Transformació de l'estratègia repressiva

Font: elaboració pròpia

En la Taula 4 es presenten els impactes que ambdues mobilitzacions han tingut sobre la configuració del sistema polític. Quant als impactes procedimentals, s'evidencia que, encara que el 15-M no aconsegueix institucionalitzar una via d'accés al sistema polític, les seues demandes contribuiran a la potenciació de nous canals de comunicació entre la institució i la ciutadania mitjançant un aprofundiment de la participació ciutadana i l'impuls de la innovació social (Pradel i García, 2018). Mentre que, en el procés independentista, l'impacte procedimental es produirà per via informal, mitjançant la creació d'una estructura de coordinació entre entitats i part de l'executiu català, anomenada informalment «l'estat major del procés», sobre la qual recau el pes de l'organització del referèndum de l'1 d'octubre (Casas et al., 2019).

Pel que fa als impactes substantius, cal remarcar la preocupació per part de les administracions per a establir reformes legals tendents a frenar les portes giratòries (Llei 3/2015), augmentar la transparència (Llei 19/2013) i la rendició de comptes dels partits polítics (Llei orgànica 3/2015). En relació amb el procés independentista, els impactes substantius més importants es referiran a la creació de les autoanomenades «estructures d'estat»: la hisenda catalana, el projecte de creació d'una agència catalana de protecció social i els plans de control d'infraestructures estratègiques suspesos pel Tribunal Constitucional.

El que de moment podem anticipar és que tant el 15-M com el procés independentista operen com a dos vectors clau de la mobilització col·lectiva amb els quals s'emmarca un cicle polític en el qual encara està en disputa quina serà la seua resolució, si comportarà un procés democratitzador o desdemocratitzador. També podem anticipar que en l'EOP resultant del període està en joc el reforç o debilitament de la capacitat real de l'Estat per a gestionar el conjunt divers de demandes i dinàmiques que avui estan en actiu (inclòs l'ascens de l'extrema dreta). Refe-

rent a això, la nostra investigació assenyala que la combinació complexa de reformes legals, el recurs a judicialització de la protesta i l'ús de la repressió social són, en conjunt, la resposta pròpia d'una estructura dèbil. Tanmateix, no és tan evident ni el tipus d'estat que l'ofereix ni el seu caràcter, perquè això ha quedat emmascarat sota una dinàmica d'intensificació de la demanda de més democràcia, tant per part de les mobilitzacions del 15-M, com per part del procés d'independència a Catalunya. Si la resposta de l'Estat espanyol ha sigut efectivament la d'un estat dèbil (tal com afirmem en vista de la nostra anàlisi), aleshores es promou, des del 2017 en avant, un procés probable de desdemocratització, perquè «en els estats dèbils, la desdemocratització té lloc fins i tot més freqüentment que en els estats mitjans o forts (...)» (Tilly, 2007: 207). Però, per contra, si el que es deixa al descobert és un nivell baix de desenvolupament de la cultura democràtica (i és a això al que obeeix la resposta repressiva i judicial), aleshores, encara que l'actual estat siga fort en termes de capacitat organitzativa i institucional, també és culturalment menys democràtic.

En relació amb els impactes estructurals, el més significatiu del 15-M és la transformació del sistema de partits que marca el final de la dinàmica bipartidista després de les eleccions europees de 2015. També cal mencionar la transformació de l'estratègia repressiva i la creació de noves oportunitats per a la protesta que seran posteriorment aprofitades pel moviment feminista, en les mobilitzacions massives del 8 de març i del 25 de novembre de 2018 i 2019, les manifestacions en defensa del sistema de pensions de 2018 i les mobilitzacions contra el canvi climàtic del moviment Fridays for Future. En el cas català, els impactes estructurals es concentren sobretot en la transformació de l'estratègia repressiva mitjançant l'ús de determinades tipologies de delictes penals (sedició), cosa que motivarà una nova etapa del procés independentista, marcada per la dinàmica antirepressiva i les protestes per la sentència als líders independentistes.

CONCLUSIONS

Tal com s'ha evidenciat al llarg de l'article, ambdós moviments han contribuït a la crisi dels consensos transicionals. D'una banda, per suposar un desafiament tant al relat modernitzador heretat de la transició com al projecte d'integració territorial, la qual cosa ha derivat en la radicalització del nacionalisme català en clau independentista i com a reacció al ressorgiment d'un nacionalisme espanyol excoent representat per l'ingrés de l'extrema dreta en les institucions. Així mateix, ha suposat la visibilització dels enclavaments autoritaris encara presents en el sistema judicial, tal com es reflecteix en les dinàmiques repressives representades per l'aprovació de la Llei orgànica 4/2015, de 30 de març, de protecció de la seguretat ciutadana, i la reforma del Codi Penal de 2015, pel costat del 15-M; i en la

persecució judicial a les elits catalanes que patrocinen el procés independentista, seguida de la repressió policial contra els participants en el referèndum de l'1 d'octubre i en les posteriors mobilitzacions contra la sentència condemnatòria als líders independentistes. En conclusió, s'evidencia la premissa principal del model d'EOP: les possibilitats d'èxit de la convocatòria de protesta i mobilització social augmenten quan s'amplien les oportunitats polítiques, quan es demostra l'existència d'aliats i quan es posa en relleu la debilitat dels oponents. Però també s'afirma l'altra premissa complementària: davant de la intensificació de la protesta, les forces governamentals i l'aparell de l'Estat tenen una possibilitat de resposta que va entre l'opció de reformar davant de la pressió del *demos*, o de reprimir la manifestació, o d'una combinació complexa d'ambdues opcions alhora.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Adell, R. (2003). El estudio del contexto político a través de la protesta colectiva. La transición política española en la calle. En M. J. Funes. *Movimientos sociales: cambio social y participación* (p. 77-108). Madrid: UNED.
- Almeida, P. (2020). *Movimientos sociales: la estructura de la acción colectiva*. Ciutat Autònoma de Buenos Aires: CLACSO.
- Bonet-Martí, J. (2015b). The 15-M: a bet for Radical Democracy. En M. Kaldor (ed.), *Subterranean Politics in Europe* (p. 119-140). Houndmills: Palgrave.
- Bonet-Martí, J. (2015b). Movimiento del 15-M: La fuerza politizadora del anonimato. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 14(1), 104-123.
- Bonet-Martí, J., i Ubasart-González, G. (2021). Conflicto territorial y cambios en la cultura política: Cataluña-España. *Athenea Digital*, 21(3), e2989. Recuperat de <https://doi.org/10.5565/rev/athenea.2989>
- Camps Calvet, C., i Vergés Bosch, N. (2015). De la superación del miedo a protestar al miedo como estrategia represiva del 15M. *Athenea Digital*, 15(4), 129-154. Recuperat de <http://dx.doi.org/10.5565/rev/athenea.1592>
- Camps Calvet, C., i Di Nella, D. (2020). Contrahegemonías antirrepresivas: un estudio de caso la protesta en Barcelona (2011-2015). *Política y sociedad*, 57(1), 143-173. Recuperat de <https://doi.org/10.5209/poso.60271>
- Casas, F., Pruna, G., Martínez, M., Tomàs, N., Etxearte, O. A., i Mateos, R. (2019). *Tota la veritat. La crònica definitiva dels dies del Procés*. Barcelona: Ara Llibres.
- Castelló, E., León-Solís, F., i O'Donnell, H. (2016). Spain, Catalonia and the Scottish Referendum: A Study in Multiple Realities. En N. Blain, D. Hutchison, i G. Hassan (eds.), *Scotland's Referendum and the Media: National and International Perspectives* (p. 159-172). Edinburgh University Press.
- Della Porta, D. (2015). *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*. Londres: John Wiley & Sons.
- Della Porta, D., O'Connor, F., i Portos, M. (2019). Ciclos de protesta y referèndums por la independencia. Oportunidades cerradas y el camino de la radicalización en Cataluña. *Revista Internacional de Sociología*, 77(4), e142. Recuperat de <https://doi.org/10.3989/ris.2019.77.4.19.005>

- Della Porta, D., i Tarrow, S. (1986). Unwanted children: Political violence and the cycle of protest in Italy, 1966–1973. *European Journal of Political Research*, 14(5-6), 607-632. Recuperat de <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1986.tb00852.x>
- Dowling, A. (2020). La Assemblée Nacional Catalana: las limitaciones estratégicas de un movimiento social sui generis. *Historia del Presente*, 35(1), 53-68.
- Eisinger, P. K. (1973). The conditions of protest behavior in American cities. *The American Political Science Review*, 67(1), 11-28. Recuperat de <https://doi.org/10.2307/1958525>
- Gamson, W., i Meyer, D. (1996). Framing political opportunity. En D. McAdam, J. McCarthy, i M. Zald (eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* (p. 275-290). Cambridge: Cambridge University Press. Recuperat de <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803987.014>
- García, C. (2016). Using street protests and national commemorations for nation-building purposes: the campaign for the independence of Catalonia (2012–2014). *The Journal of International Communication*, 22(2), 229-252. Recuperat de <https://doi.org/10.1080/13216597.2016.1224195>
- Gomà, R., González, R., Ibarra, P., i Martí, S. (2018). *Movimientos sociales y derecho a la ciudad. Creadoras de democracia radical*. Barcelona: Icaria.
- Huete, M. A. (2002). La estructura de oportunidades políticas para la acción de las ONG: El caso de Pro búsqueda. *Realidad: Revista de Ciencias Sociales y Humanidades*, 86, 191-210.
- Ibarra, P. (2005). *Manual de sociedad civil y movimientos sociales*. Madrid: Síntesis.
- Ibarra, P., Martí, S., i Gomà, R. (2008). *Creadores de democracia radical. Movimientos sociales y redes de políticas públicas*. Barcelona: Icaria.
- Jenkins, J. C., i Perrow, C. (1977). Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972). *American Sociological Review*, 42(2), 249-268. Recuperat de <https://doi.org/10.2307/2094604>
- Kitschelt, H. (1986). Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16, 57-85.
- Kriesi, H. P. (1992). El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa occidental. En J. Benedicto, i F. Reinares, *Las transformaciones de lo político* (p. 115-153). Madrid: Alianza Universidad.
- Kriesi, H. (1996). The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context. En D. McAdam, J. McCarthy, i M. Zald (eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* (p. 152-184). Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1996). Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions. En D. McAdam, J. McCarthy, i M. Zald (eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* (p. 23-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D., Tarrow, S., i Tilly, C. (2005). *Dinámica de la contienda política*. Barcelona: Editorial Hacer.
- Monterde, A. (2015). *Emergencia, evolución y efectos del movimiento en red 15M (2011-2015)*. (Tesi doctoral. Universitat Oberta de Catalunya, Catalunya).
- Muñoz, J. (2008). *From National Catholicism to Democratic Patriotism? An Empirical Analysis of Contemporary Spanish National Identity*. (Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Catalunya).
- Muñoz, J., i Tormos, R. (2015). Economic Expectations and Support for Secession in Catalonia: Between Causality and Rationalization. *European Political Science Review*, 7(2), 315-341. Recuperat de <https://doi.org/10.1017/S1755773914000174>
- Pradel, M., i García, M. (2018). *El momento de la ciudadanía: innovación social y gobernanza urbana*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Rodon, T., i Ginjoan, M. (2018). When the context matters: Identity, secession and the spatial dimension in Catalonia. *Political Geography, Volume 63*, 75-87. Recuperat de <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.01.004>
- Romanos, E. (2016). De Tahrir a Wall Street por la Puerta del Sol: la difusión transnacional de los movimientos sociales en perspectiva comparada. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 154, 103-118. Recuperat de <http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.154.103>
- Sánchez Estellés, I. (2011). The political-opportunity structure of the Spanish anti-war movement (2002–2004) and its impact. *The Sociological Review*, 58(2 supl.), 246-269. Recuperat de <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2011.01972.x>
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press. Recuperat de <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815805>

- Tarrow, S. (1989). *Democracy and disorder. Protest and Politics in Italy 1965–1975*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarrow, S. (1992). Ciclos de protesta. En L. Moscoso i J. Babiano (comp.), *Ciclos en política y economía* (p. 53-76). Madrid: Fundación Pablo Iglesias.
- Tarrow, S. (1993). Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention. *Social Science History*, 17(2), 281-307. Recuperat de <https://doi.org/10.2307/1171283>
- Tarrow, S. (1997). *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Madrid: Alianza Universidad.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Tilly, C. (2007). *Democracy*. Nova York: Cambridge University Press.
- Tilly, C., i Wood, J.K. (2010). *Los movimientos sociales, 1768-2008. Desde sus orígenes hasta Facebook*. Barcelona: Crítica.
- Ubasart-González, G. (2020). Nuevos retos para la salud de la democracia. Triple crisis española y cambios económicos, sociales y culturales. *Pedagogía i Treball Social. Revista de Ciències Socials Aplicades*, 9(1), 8-28. Recuperat de http://dx.doi.org/10.33115/udg_bib/pts.v9i1.22392
- Vilaregut, R. (2011). *Memòria i emergència de l'independentisme català*. (Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Catalunya).

NOTA BIOGRÀFICA

Jordi Bonet Martí

és professor lector del Departament de Sociologia de la Universitat de Barcelona i membre del grup d'investigació (SGR) COPOLIS, Benestar, Comunitat i Control Social i del SIMREF (Seminari Interdisciplinari de Metodologia d'Investigació Feminista). És doctor en Psicologia Social i disposa d'un màster en Gestió de la Comunicació Política per la Universitat Autònoma. És autor de diferents articles científics i capítols de llibre sobre participació ciutadana, polítiques urbanes, moviments socials, estudis de gènere i metodologia d'investigació feminista.

M. Trinidad Bretones Esteban

és professora titular del Departament de Sociologia de la Universitat de Barcelona i membre del grup d'investigació CECUPS (Centre d'Estudis sobre Cultura, Política i Societat). És directora de l'Observatori del conflicte social, llicenciada en Filosofia (UB, 1985) i doctora en Sociologia, amb la tesi *La comunicació política mediàtica i les seues dimensions socials*, a més de directora de les revistes *Clivatge* i *Anuari del conflicte social*. Les seues principals àrees formatives són la filosofia i la sociologia. Dins d'aquesta última disciplina, Bretones està especialitzada en estructura social, conflicte social, sociologia de la comunicació, opinió pública i comunicació política i canvi social.

